

I.U. Tojiboyev

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Namangan davlat universiteti
itojiboyev363@gmail.com

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA NUTQIY MA'NO VA KOMMUNIKATIV FUNKSIYALAR OVERLAP HODISASINING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no hamda kommunikativ funksiyalar overlap hodisasining lingvomadaniy xususiyatlari qiyosiy nuqtai nazardan tadqiq etiladi. Overlap hodisasining shakllanishida milliy madaniyat, qadriyatlar tizimi, kommunikativ stereotiplar, o'dob me'yorlari va madaniy presuppozitsiyalarning o'rni tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida ingliz va o'zbek tillaridagi murojaat shakllari, xushmuomalalik formulalari, milliy etiketa birliklari hamda madaniy kodlarning kommunikativ funksiyalar overlapiga ta'siri aniqlanadi. Olingan natijalar asosida overlap hodisasining lingvomadaniy modeli ishlab chiqiladi hamda uning qiyosiy tilshunoslik, lingvokulturologiya va madaniyatlararo kommunikatsiya uchun nazariy-amaliy ahamiyati asoslanadi.

Kalit so'zlar: overlap, lingvomadaniyat, kommunikativ funksiya, nutqiy ma'no, madaniy kod, madaniy konsept, kommunikativ stereotip, etiketa formulalari, presuppozitsiya, madaniyatlararo muloqot.

I.U.Tojiboyev

Doctor of Philosophy (PhD) in Philology, Associate Professor Namangan state university

LINGUISTICAL FEATURES OF THE OVERLAP OF SPEECH MEANING AND COMMUNICATIVE FUNCTIONS IN ENGLISH AND UZBEK

Annotation. This article studies the linguist-cultural features of the overlap of speech meaning and communicative functions in English and Uzbek from a comparative perspective. The role of national culture, value system, communicative stereotypes, etiquette norms and cultural presuppositions in the formation of the overlap phenomenon is analyzed. During the study, the influence of forms of address, politeness formulas, national etiquette units and cultural codes in English and Uzbek on the overlap of communicative functions is determined. Based on the results obtained, a linguist-cultural model of the overlap phenomenon is developed and its theoretical and practical significance for comparative linguistics, linguoculturology and intercultural communication is substantiated.

Keywords: overlap, linguistic culture, communicative function, speech meaning, cultural code, cultural concept, communicative stereotype, etiquette formulas, presupposition, intercultural communication...

И.У. Тожибоев

Доктор философии (PhD) по филологических наук, доцент Наманганский государственный университет

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕКРЫТИЯ СУЩНОСТЕЙ РЕЧИ И КОММУНИКАТИВНЫХ ФУНКЦИЙ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. В данной статье в сравнительном контексте изучаются лингвистико-культурные особенности перекрытия значений речи и коммуникативных функций в английском и узбекском языках. Анализируется роль национальной культуры, системы ценностей, коммуникативных стереотипов, норм этикета и культурных предубеждений в формировании феномена перекрытия. В ходе исследования определяется влияние форм обращения, формул вежливости, национальных единиц этикета и культурных кодов в английском и узбекском языках на перекрытие коммуникативных функций. На основе полученных результатов разработана лингвистико-культурная модель феномена перекрытия и обоснована ее теоретическая и практическая значимость для сравнительной лингвистики, лингвокультурологии и межкультурной коммуникации. В данной статье рассматриваются лингвистико-культурные особенности феномена перекрытия и обосновывается их теоретическая и практическая значимость для сравнительной лингвистики, лингвокультурологии и межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: пересечение, языковая культура, коммуникативная функция, значение речи, культурный код, культурная концепция, коммуникативный стереотип, правила этикета, пресуппозиция, межкультурная коммуникация.

Kirish

Til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlik zamonaviy tilshunoslikning muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Lingvomadaniy yondashuvga ko'ra, til nafaqat axborot uzatish vositasi, balki xalqning tarixiy tajribasi, milliy qadriyatlari, dunyoqarashi va ijtimoiy munosabatlarini aks ettiruvchi madaniy tizim hamdir. Shu sababli nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalarni to'liq anglash uchun ularning lingvomadaniy asoslarini ham hisobga olish zarur [1–5].

Nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalar overlap hodisasi ham faqat semantik yoki pragmatik omillar bilan izohlanmaydi. Uning shakllanishida kommunikativ vaziyat bilan bir qatorda milliy madaniyat, odob me'yorlari, ijtimoiy rollar, madaniy stereotiplar va tarixiy tajribaga tayanuvchi konseptual bilimlar ham muhim rol o'ynaydi. Aynan shu omillar bir xil grammatik shaklning turli madaniy muhitlarda turlicha talqin qilinishiga sabab bo'ladi.

Ingliz va o'zbek tillarining qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, har ikkala til umumiy kommunikativ maqsadlarga xizmat qilsa-da, overlap hodisasining yuzaga kelish mexanizmlari lingvomadaniy jihatdan sezilarli farqlanadi. Ingliz tilida individualizm, shaxsiy hudud va bilvosita xushmuomalalik strategiyalari ustuvor bo'lsa, o'zbek tilida hurmat, ijtimoiy ierarxiya, jamoaviylik va milliy nutq odobi kommunikativ jarayonni belgilovchi asosiy omillar hisoblanadi. Natijada nutqiy birliklarning kommunikativ funksiyalari ham madaniy kodlar asosida kengayadi yoki o'zgaradi.

So'nggi yillarda lingvokulturologiya, madaniyatlararo kommunikatsiya va pragmatika yo'nalishlarida ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, overlap hodisasining aynan lingvomadaniy jihatlari, uning ingliz va o'zbek tillaridagi qiyosiy xususiyatlari hamda madaniy omillarning kommunikativ funksiyalar integratsiyasiga ta'siri alohida tadqiqot obyekti sifatida yetarlicha o'rganilmagan.

Mazkur tadqiqotning maqsadi ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalar overlap hodisasining lingvomadaniy xususiyatlarini aniqlash, uning madaniy determinantlarini tavsiflash hamda overlapning lingvomadaniy modelini ishlab chiqishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

overlap hodisasining lingvomadaniy tabiatini aniqlash;

madaniy konseptlar va kommunikativ stereotiplarning overlap shakllanishidagi rolini ochib berish;

ingliz va o'zbek tillaridagi etiketa formulalari hamda madaniy kodlarning qiyosiy tahlilini amalga oshirish;

overlap hodisasining lingvomadaniy modelini ishlab chiqish.

Tadqiqot materiallari va metodlari

Mazkur tadqiqot ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no hamda kommunikativ funksiyalar overlap hodisasining lingvomadaniy xususiyatlarini qiyosiy jihatdan aniqlashga qaratilgan. Tadqiqot materiali sifatida ingliz va o'zbek tillaridagi badiiy asarlar, publitsistik matnlar, dialogik diskurs namunalari hamda kundalik muloqotda qo'llaniladigan etiketa formulalari tanlandi. Tanlangan materiallar kommunikativ vaziyat, madaniy kod va milliy nutq odobi birliklarining overlap hodisasiga ta'sirini qiyosiy tahlil qilish imkonini berdi.

Tadqiqotning metodologik asosini lingvomadaniy tahlil tashkil etdi. Mazkur metod yordamida til birliklari milliy madaniyat, qadriyatlar tizimi, ijtimoiy me'yorlar va kommunikativ stereotiplar bilan uzviy bog'liq holda o'rganildi. Bunda har bir nutqiy birlikning lisoniy shakliga emas, balki uning ortida turgan madaniy mazmun, tarixiy tajriba va kommunikativ qadriyatlar ham tahlil qilindi.

Qiyosiy-tipologik metod ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasining umumiy va farqli lingvomadaniy xususiyatlarini aniqlash imkonini berdi. Tahlil jarayonida murojaat shakllari, xushmuomalalik formulalari, hurmat kategoriyasi, madaniy presuppozitsiyalar va milliy kommunikativ stereotiplarning funksional o'xshash hamda farqli jihatlari belgilandi.

Madaniy konseptlar tahlili orqali overlapning shakllanishida ishtirok etuvchi asosiy konseptual birliklar aniqlandi. Jumladan, hurmat, xushmuomalalik, ijtimoiy masofa, hamjihatlik, shaxsiy mustaqillik, odob kabi konseptlarning kommunikativ funksiyalarni shakllantirishdagi roli tavsiflandi.

Madaniy kodlar tahlili overlap hodisasining bevosita lisoniy shakldan tashqarida joylashgan omillar bilan ham bog'liqligini ko'rsatdi. Xususan, milliy urf-odatlar, murojaat me'yorlari, ijtimoiy rollar va madaniy qadriyatlar bitta nutqiy birlikning turli kommunikativ vazifalarni bajarishiga ta'sir etishi aniqlandi.

Shuningdek, diskursiv tahlil yordamida overlapning real kommunikativ jarayonda namoyon bo'lishi kuzatildi. Bunda kommunikativ vaziyatning dinamik rivojlanishi, ishtirokchilarning ijtimoiy maqomi hamda madaniy bilimlar fondining nutqiy ma'no interpretatsiyasiga ta'siri baholandi.

Tadqiqot natijalarining ishonchligini ta'minlash maqsadida tavsifiy, qiyosiy, interpretativ va modellash tirish metodlari kompleks qo'llanildi. Olingan natijalar asosida Lingvomadaniy Overlap Modeli (LCOM) ishlab chiqildi. Mazkur model overlap hodisasining shakllanishida madaniy konseptlar, kommunikativ stereotiplar, etiketa formulalari va milliy qadriyatlarning o'zaro bog'liqligini yagona lingvomadaniy tizim sifatida ifodalaydi.

3. Natijalar

3.1. Overlap hodisasining lingvomadaniy asoslari

Olib borilgan qiyosiy tahlillar overlap hodisasi ingliz va o'zbek tillarida faqat lisoniy yoki pragmatik vositalar asosida emas, balki milliy madaniyat, kommunikativ qadriyatlar va ijtimoiy me'yorlar ta'sirida shakllanishini ko'rsatdi. Nutqiy birliklarning kommunikativ funksiyasi ko'pincha ularning grammatik shakli bilan emas, balki muayyan madaniy muhitda shakllangan konseptual bilimlar va kommunikativ stereotiplar orqali belgilanadi [1–5].

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, ingliz tilida overlapning yuzaga kelishida individual mustaqillik, shaxsiy hudud va bilvosita muloqot strategiyalari muhim o'rin tutadi. O'zbek tilida esa hurmat, jamoaviylik, ijtimoiy ierarxiya va milliy odob me'yorlari overlapning asosiy lingvomadaniy determinantlari sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli bir xil kommunikativ maqsad har ikki tilda turli lisoniy vositalar yordamida ifodalanadi.

Madaniy konseptlarning qiyosiy tahlili overlap hodisasi kommunikativ vaziyatning o'ziga emas, balki mazkur vaziyatning ishtirokchilar tomonidan qanday madaniy talqin qilinishiga bog'liq ekanligini ko'rsatdi. Demak, overlap hodisasining shakllanishi til tizimi bilan bir qatorda madaniy bilimlar fondi va ijtimoiy tajriba bilan ham uzviy bog'liqdir.

3.2. Madaniy konseptlar va kommunikativ stereotiplarning overlap shakllanishidagi roli.

Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalar overlap hodisasining shakllanishida madaniy konseptlar hamda kommunikativ stereotiplar asosiy determinantlardan biri hisoblanadi. Har bir til jamiyatning tarixiy taraqqiyoti, qadriyatlari va ijtimoiy munosabatlarini aks ettiruvchi konseptual tizimga ega bo'lib, mazkur tizim nutqiy birliklarning pragmatik talqiniga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Madaniy konseptlar kommunikativ vaziyatni baholash, suhbatdoshlar o'rtasidagi ijtimoiy masofani belgilash va nutqiy strategiyani tanlashda muhim rol o'ynaydi. Ingliz tilida *privacy*, *independence*, *equality* va *personal space* kabi konseptlar muloqotning asosiy tamoyillaridan biri sifatida namoyon bo'lsa, o'zbek tilida hurmat, odob, kattaga ehtirom, mehmondo'stlik va hamjihatlik konseptlari kommunikativ xatti-harakatlarni boshqaruvchi madaniy me'yorlar hisoblanadi, shu sababli bir xil kommunikativ maqsad ikki tilda turli lisoniy vositalar orqali ifodalanadi.

Qiyosiy kuzatishlar overlap hodisasi ko'pincha aynan madaniy stereotiplarning faollashuvi natijasida yuzaga kelishini ko'rsatdi. Ingliz tilida bilvosita murojaat va ehtiyotkorlik kommunikativ odat sifatida qabul qilinsa, o'zbek tilida murojaatning shakli, hurmat ifodalovchi affiksalar, qarindoshlik terminlari hamda odob formulalari kommunikativ maqsadni belgilovchi muhim vositalar sifatida namoyon bo'ladi, natijada bitta nutqiy birlik axborot berish bilan bir qatorda hurmat, samimiylik, yaqinlik yoki ijtimoiy masofani ham ifodalaydi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, overlap hodisasining lingvomadaniy tabiati nafaqat nutqiy birliklarning semantik mazmunida, balki ularning madaniy interpretatsiyasida ham namoyon bo'ladi. Adresat nutqni grammatik shakli asosida emas, balki o'zining madaniy tajribasi, ijtimoiy bilimlari va milliy qadriyatlari asosida talqin qiladi, shu sababli bir xil lisoniy birlik turli madaniy muhitlarda turlicha kommunikativ funksiyalarni yuzaga keltirishi mumkin. Mazkur kuzatishlar overlap hodisasi universallik va milliylikning o'zaro uyg'unlashuvi natijasida shakllanadigan lingvomadaniy hodisa ekanligini tasdiqlaydi, demak, overlapni to'liq izohlash uchun lisoniy va pragmatik omillar bilan bir qatorda madaniy konseptlar, kommunikativ stereotiplar va milliy qadriyatlar tizimini ham hisobga olish zarur.

Ushbu lingvomadaniy konstantalarning amaliy muloqot tizimidagi o'rnini dalillash maqsadida o'zbek va ingliz badiiy matnlaridagi nutqiy qoplanish holatlari qiyosiy-kognitiv tahlildan o'tkazildi. O'zbek lisoniy olam manzarasida muloqot ishtirokchilarining kognitiv bazasini boshqaruvchi eng oliy madaniy me'yorlardan biri "Andisha" va "Hamjihatlik" konseptlaridir. Said Ahmadning "Ufq" romani tarkibidagi bozor diskursida xaridor va sotuvchi (Tursunboy) o'rtasidagi ziddiyatli suhbat jarayonida xaridorning "Yarim puliga bering, baraka topgur..." degan nutqini Tursunboy "Jiyronni yarim puliga beradigan ahmoq yo'q bu bozorda!" deb qoplaydi (overlap yuzaga keladi).

O'zbek etnomadaniy muhitida xaridor tomonidan qo'llanilgan "baraka topgur" duosi va ijtimoiy yaqinlik stereotipi muloqotni yumshatishga (mitigatsiyaga) qaratilgan bo'lsa, sotuvchi bu vaziyatda bozor iqtisodiyoti sharoitida o'z shaxsiy manfaatini himoya qilish uchun diniy-etik presuppozitsiyani keskin inkor etuvchi raqobatli overlap modelini ishga soladi. O'zbek xalqining muloqot stereotiplarida overlap ko'p hollarda suhbatdoshning "yuzini (obro'sini) asrash" yoki etiket qoidalarini lisoniy boshqarish maqsadida ko'zga tashlanadi. Buni O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" qissasidagi onaning "Bir joydagi odamlarmiz, tobutkashmiz..." degan replikasi orqali sotuvchi yigitning nutqiy oqimiga aralashishi (overlap) misolida ko'rish mumkin. Bu yerda "tobutkashmiz" turg'un birliqi orqali faollashgan jamoaviy hamjihatlik konsepti, bozor muloqotidagi iqtisodiy ziddiyatni ma'naviy-axloqiy darajaga ko'chirib, destruktiv muloqotni konstruktiv kelishuvga (rizolikka) burish uchun o'ziga xos kognitiv ko'prik vazifasini o'taydi.

Aksincha, ingliz lingvomadaniyatida overlap mutlaqo boshqacha — *privacy* (shaxsiy daxlsizlik) va *independence* (mustaqillik) konseptlarining buzilishiga javob reaksiyasi, ya'ni shaxsiy makonni (*personal space*) himoya qilish instrumenti sifatida shakllanadi. Charlz Dikkensning "Bleak House" (Kimsa xonadon) asaridagi rasmiy-korporativ dialoglarda, klerkning muddatni uzaytirish haqidagi "If you could only grant me a short extension of the deadline for the payment..." degan bilvosita iltimosini boshqaruvchi "The deadline is fixed by the corporate regulations and admits no individual exceptions!" deb keskin overlap orqali bo'ladi. Ingliz kommunikativ stereotipida ehtiyotkorlik va rasmiy masofa (*distance*) qat'iy me'yor

bo'lgani bois, individual iltimoslar qonun-qoida (*regulations*) konsepti bilan to'qnashganda, adresant subyektiv emotsiyalarni cheklash va vaqt resursini ratsional tejash maqsadida nutqiy qoplanishni amalga oshiradi. Xuddi shunday holat Somerset Moemning "*The Luncheon*" (Nonushta) hikoyasida ham kuzatiladi; unda iste'molchi ayolning xushmuomalalik niqobi ostidagi "*I never eat more than one thing for luncheon...*" degan stereotipik gapini bosh qahramon o'zining moliyaviy daxlsizligini himoya qilish uchun kinoyali overlap yordamida kesadi. Tahlillar shuni to'liq tasdiqlaydiki, ingliz muloqot muhitida overlap asosan ratsional-individualistik va statusli-tartibga soluvchi model asosida kechsa, o'zbek tilida u ko'proq emotsional-andisha va ijtimoiy hamjihatlik konseptlari zaminida voqelanadi, bu esa overlapning sof lisoniy sathdan chuqur etnomadaniy interpretatsiya darajasiga ko'tarilgan integral hodisa ekanligini ko'rsatadi.

2-jadval. Madaniy konseptlarning overlap hodisasi shakllanishidagi qiyosiy tavsifi (muallif ishlanmasi)

Lingvomadaniy omil	Ingliz tili	O'zbek tili	Overlapga ta'siri
Shaxs va jamiyat munosabati	Individualizm	Jamoaviylik	Kommunikativ strategiyalarni belgilaydi
Asosiy madaniy konsept	Privacy, Independence	Hurmat, Odob	Nutqiy ma'noning talqiniga ta'sir qiladi
Murojaat usuli	Bilvosita, neytral	Hurmat va ierarxiyaga asoslangan	Kommunikativ funksiyalarni kengaytiradi
Xushmuomalalik	Indirect politeness	Hurmat formulalari va odob birliklari	Overlapni kuchaytiradi
Kommunikativ stereotip	Personal space	Kattaga ehtirom	Pragmatik ma'noning shakllanishiga xizmat qiladi
Madaniy presuppozitsiya	Individual tajriba	Jamoaviy tajriba va an'ana	Adresat interpretatsiyasini boshqaradi
Overlap natijasi	Bilvositalik va muloyimlik	Hurmat, samimiylik va ijtimoiy yaqinlik	Bir nechta kommunikativ funksiyalar integratsiyasini ta'minlaydi

Manba: Muallif ishlanmasi.

3.3. Lingvomadaniy Overlap Modeli (LCOM): nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalar integratsiyasining madaniy mexanizmi. Qiyosiy tahlillar natijasida overlap hodisasining yuzaga kelishi faqat lisoniy yoki pragmatik omillar bilan izohlanmasligi aniqlandi. Kommunikativ vaziyatning ishtirokchilari nutqiy birliklarni o'z madaniy tajribasi, qadriyatlar tizimi va kommunikativ stereotiplari asosida talqin qiladilar, natijada bir xil lisoniy shakl turli madaniy muhitlarda turlicha kommunikativ vazifalarni bajaradi.

Ushbu kuzatishlar overlap hodisasining lingvomadaniy mexanizmini tavsiflovchi Lingvomadaniy Overlap Modeli (Linguocultural Overlap Model — LCOM)ni ishlab chiqish imkonini berdi (1-rasm). Mazkur model overlapning shakllanishini ketma-ket bog'langan lingvomadaniy bosqichlar orqali tushuntiradi. Birinchi bosqichda kommunikativ vaziyat yuzaga keladi va u muloqot ishtirokchilarining ijtimoiy munosabatlari, muloqot maqsadi hamda nutq sharoiti bilan belgilanadi.

Ikkinchi bosqichda ushbu vaziyat muayyan madaniy konseptlar orqali idrok etiladi; har bir madaniyatda shakllangan konseptlar kommunikativ hodisalarga baho berishning asosiy mezonini tashkil etadi.

Keyingi bosqichda milliy qadriyatlar va kommunikativ stereotiplar faollashadi. Aynan shu bosqichda odob me'yorlari, murojaat an'analari, hurmat kategoriyasi, ijtimoiy masofa va milliy etiketa formulalari nutqning keyingi talqiniga yo'nalish beradi. Shundan so'ng kommunikativ strategiyalar tanlanadi va ular orqali nutqiy birlik bir vaqtning o'zida bir nechta kommunikativ funksiyalarni bajarishga kirishadi, mazkur integratsiya overlap hodisasining yuzaga kelishiga olib keladi. Modelning yakuniy bosqichida adresat o'zining madaniy bilimlar fondi asosida nutqni interpretatsiya qiladi. Agar so'zlovchi va tinglovchining lingvomadaniy tajribasi o'zaro mos kelsa, overlap kommunikativ samaradorlikni oshiradi. Aksincha, madaniy bilimlar fondidagi tafovut overlapning noto'g'ri talqin qilinishiga yoki kommunikativ muvaffaqiyatsizlikka sabab bo'lishi mumkin. Shunday qilib, LCOM overlap hodisasini lisoniy birliklarning ichki semantik xususiyatlari bilan cheklamaydi, balki uni madaniy konseptlar, kommunikativ stereotiplar va milliy qadriyatlar tizimi bilan uzviy bog'liq bo'lgan ko'p bosqichli lingvomadaniy jarayon sifatida talqin qiladi. Mazkur model overlapning qiyosiy lingvistika, lingvokulturologiya va madaniyatlararo kommunikatsiyadagi ilmiy tavsifini tizimli ravishda izohlash imkonini beradi.

Ushbu ishlab chiqilgan modelning (LCOM) bosqichma-bosqich ishlash mexanizmini va lingvomadaniy tajriba mosligi/nomosligining amaliy oqibatlarini dalillash maqsadida o'zbek va ingliz badiiy diskursidagi nutqiy qoplanish namunalari empirik tahlilga tortildi. LCOM algoritmining o'zbek milliy-madaniy muhitidagi muvaffaqiyatli

realizatsiyasini O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" qissasidagi xaridor ayol va patirchi sotuvchi o'rtasidagi ziddiyatli muloqot ssenariyida yaqqol kuzatish mumkin. Xaridor ayolning patir sifatidan shikoyat qilib, "Hech bo'lmasa yuzini qizartirib pishirmaysizmi? Ichlari xamir-ku! Sizda insof bormi o'zi? Buncha pulni shunday narsa uchun so'rashga..." degan nutqiy oqimini sotuvchi uning propozitsiyasini oxirigacha aytishiga qo'ymay, raqobatli overlap yordamida bo'ladi.

LCOM modelining ikkinchi va uchinchi bosqichlariga ko'ra, mazkur vaziyat o'zbek lisoniy olam manzarasidagi "Insof" va "Halollik" tayanch madaniy konseptlari hamda ijtimoiy ayblov stereotiplari prizmasida idrok etiladi. Xaridor tomonidan qo'llanilgan "ichlari xamir" va "insof bormi?" kabi lisoniy vositalar shunchaki faktik axborot yetkazmay, bir vaqtning o'zida sotuvchining professional va diniy-etik etikasini shubha ostiga oluvchi ko'p funksiyali pragmatik yuklamani faollashtiradi. Ushbu vaziyatda onaning muloqotga aralashib, "Bir joydagi odamlarmiz, tobutkashmiz..." degan replikasi bilan yangi bir overlapni yuzaga keltirishi modelning yakuniy, ya'ni interpretatsiya bosqichida har ikki tomonning (sotuvchi va xaridor) madaniy bilimlar fondi o'zaro 100% mos kelganligini (verifikatsiyasini) tasdiqlaydi. "Tobutkashmiz" turg'un birligi orqali faollashgan jamoaviy hamjihatlik va oqibat qadriyati har ikki subyekt ongida bir xil ma'no kasb etgani sababli, overlap nizoli va destruktiv tendensiyaning so'ndirib, muloqot samaradorligini oshiradi va bitimning konstruktiv yakunlanishiga, ya'ni "Rizolik/Baraka" bosqichiga o'tishni kafolatlaydi.

Aksincha, LCOM modeli doirasidagi madaniy bilimlar fondidagi tafovut yoki lisoniy stereotiplarning nomutanosibligi madaniyatlararo kommunikatsiyada og'ir kommunikativ muvaffaqiyatsizlikka (*communicative failure*) sabab bo'lishini ingliz adabiyoti materiallari, chunonchi, Charlz Dikkensning "Bleak House" (Kimsa xonadon) asaridagi rasmiy-institutsional dialoglar hamda Somerset Moemning "The Luncheon" (Nonushta) hikoyasidagi restoran freymi dinamikasi isbotlaydi. Ingliz lingvomadaniyatida *privacy* (shaxsiy daxlsizlik) va *personal space* (individual makon) konseptlari muloqotni boshqaruvchi bosh mezon bo'lgani bois, klerkning shaxsiy ehtiyojga asoslangan "If you could only grant me a short extension of the deadline for the payment..." degan bilvosita iltimosi boshqaruvchi tomonidan "The deadline is fixed by the corporate regulations and admits no individual exceptions!" deb keskin overlap orqali bo'g'iladi.

1-rasm. Lingvomadaniy Overlap Modeli (LCOM)

LCOM modeli nuqtayi nazaridan, ingliz muloqot stereotipida individual muammolarni rasmiy muhitga olib kirish shaxsiy daxlsizlik chegarasini buzish deb baholanadi, natijada boshqaruvchi vaqt resursini ratsional tejash va qonun-qoida (*regulations*) konseptini himoya qilish maqsadida agressiv-regulyativ overlap strategiyasini tanlaydi. Agar ushbu vaziyatda o'zbek muloqot stereotipiga xos bo'lgan "sharoitni tushunish" yoki "bola-chaqa haqqi" kabi lisoniy mitigatsiya (yumshatish) vositalari qo'llanilganda edi, ingliz madaniy muhitida bu holat muloqot muvaffaqiyatsizligini yanada chuqurlashtirgan bo'lardi.

Tahlillar LCOM modelining universalligi va milliyligi o'rtasidagi mutanosiblikni to'liq dalillab, overlapning shunchaki gap chegarasidagi sintaktik hodisa emas, balki milliy qadriyatlar, konseptlar va stereotiplar zanjiridan tashkil topgan murakkab lingvomadaniy mexanizm ekanligini konseptual jihatdan asoslaydi.

LCOM modelining yangiligi shundaki, u overlap hodisasini faqat semantik yoki pragmatik integratsiya sifatida emas, balki madaniy konseptlar, milliy qadriyatlar, kommunikativ stereotiplar, etiketa formulalari va madaniy interpretatsiyaning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladigan ko'p bosqichli lingvomadaniy mexanizm sifatida izohlaydi.

Model ingliz va o'zbek tillaridagi kommunikativ farqlarni tizimli ravishda tushuntirish, overlapning madaniyatlararo muloqotdagi rolini aniqlash hamda uning qiyosiy tadqiqotlar uchun metodologik asoslarini belgilash imkonini beradi.

3.4. Ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalar overlapining lingvomadaniy qiyosiy tahlili

Lingvomadaniy tahlil shuni ko'rsatdiki, ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasi bir xil kommunikativ maqsadni ifodalash jarayonida turlicha madaniy vositalar orqali yuzaga keladi. Nutqiy birliklarning kommunikativ vazifasi faqat grammatik tuzilish yoki leksik ma'no bilan emas, balki ularning milliy madaniyatda shakllangan konseptual mazmuni bilan ham belgilanadi. Shu sababli overlap hodisasi har ikki tilda turli lingvomadaniy mexanizmlar orqali namoyon bo'ladi.

1-misol (ingliz tili): *Would you like to come in?* Mazkur gapning denotativ mazmuni suhbatdoshni ichkariga taklif qilishni bildiradi. Biroq ingliz kommunikativ madaniyatida ushbu konstruksiya faqat taklifni emas, balki xushmuomalalik, samimiy munosabat, ijtimoiy yaqinlik va suhbatni davom ettirish istagini ham ifodalaydi. Demak, bitta nutqiy birlik bir vaqtning o'zida bir nechta kommunikativ funksiyani bajaradi. Bu holat overlap hodisasining lingvomadaniy ko'rinishi hisoblanadi.

LCOM modeli nuqtai nazaridan mazkur gapda privacy, hospitality va politeness konseptlari faollashadi. Aynan ushbu madaniy konseptlar taklifning oddiy axborot uzatish vazifasidan tashqari qo'shimcha pragmatik mazmun kasb etishiga xizmat qiladi.

2-misol (o'zbek tili): *Marhamat, uyga kiring.* O'zbek tilida ushbu birlik nafaqat mehmonni uyga taklif qilishni, balki hurmat, mehmondo'stlik, samimiylik va milliy odob me'yorlariga sodiqlikni ham ifodalaydi. Murojaat shakli orqali suhbatdoshga nisbatan ijobiy munosabat, ehtirom va ijtimoiy yaqinlik namoyon bo'ladi. Natijada bitta nutqiy birlik bir nechta kommunikativ funksiyani bir vaqtning o'zida bajaradi.

LCOM modeliga ko'ra, bu holatda hurmat, mehmondo'stlik, odob va jamoaviylik konseptlari overlapning shakllanishida asosiy lingvomadaniy determinantlar sifatida ishtirok etadi.

Qiyosiy kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, ingliz tilida overlap ko'proq bilvosita xushmuomalalik strategiyalariga

Tahlil mezonlari	Ingliz tili	O'zbek tili	Overlapga ta'siri
Asosiy madaniy konsept	Privacy, Independence	Hurmat, Odob, Mehmondo'stlik	Kommunikativ ma'no kengayadi
Xushmuomalalik modeli	Bilvosita (indirect politeness)	Hurmat formulalari	Qo'shimcha pragmatik funksiyalar yuzaga keladi
Murojaat strategiyasi	Neytral va individual	Ierarxiya va hurmatga asoslangan	Ijtimoiy munosabatni belgilaydi
Etiketa birliklari	Please, Would you...	Marhamat, Xush kelibsiz, Rahmat	Nutqiy ma'no va pragmatik maqsad integratsiyalashadi
Kommunikativ stereotip	Personal space	Mehmondo'stlik va jamoaviylik	Overlapning lingvomadaniy asosini shakllantiradi
Yakuniy natija	Bilvosita samimiylik	Hurmat va yaqinlik	Kommunikativ samaradorlik ta'minlanadi

tayansa, o'zbek tilida u milliy etiketa formulalari va ijtimoiy ierarxiyani aks ettiruvchi murojaat vositalari bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi. Shunga qaramay, har ikki tilda overlap hodisasining asosiy vazifasi kommunikativ samaradorlikni ta'minlash, suhbatdoshlar o'rtasida ijobiy munosabatni shakllantirish va muloqotning pragmatik muvaffaqiyatiga erishishdan iborat.

Olingan natijalar overlap hodisasi universal kommunikativ mexanizm ekanligini, biroq uning amalga oshish shakllari milliy madaniyat va kommunikativ qadriyatlar tizimiga bog'liq ravishda farqlanishini ko'rsatdi. Demak, overlapni to'liq izohlash uchun lisoniy, pragmatik va kognitiv omillar bilan bir qatorda lingvomadaniy determinantlarni ham kompleks ravishda hisobga olish zarur.

4. Muhokama

Olib borilgan tadqiqot natijalari nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalar overlap hodisasining shakllanishi ko'p omilli jarayon ekanligini ko'rsatdi. Tahlillar overlapni faqat semantik yoki pragmatik hodisa sifatida emas, balki lingvomadaniy determinantlar bilan uzviy bog'liq murakkab kommunikativ mexanizm sifatida talqin qilish zarurligini tasdiqladi. Mazkur natijalar lingvomadaniyat, madaniyatlararo kommunikatsiya va pragmatika yo'nalishlarida ilgari surilgan ayrim nazariy qarashlarni to'ldiradi va ularni overlap hodisasi nuqtai nazaridan kengaytiradi.

Anna Wierzbicka til birliklarining mazmuni madaniy qadriyatlar va universal semantik primitivlar orqali shakllanishini ta'kidlaydi [1]. Tadqiqot davomida olingan natijalar ushbu qarashni tasdiqlagan holda, overlap hodisasida ham madaniy konseptlarning hal qiluvchi rol o'ynashini ko'rsatdi. Biroq overlapning yuzaga kelishi faqat konseptual mazmun bilan cheklanmaydi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, madaniy konseptlar kommunikativ strategiyalar, etiketa

formulalari va ijtimoiy stereotiplar bilan integratsiyalashgandagina bir nutqiy birlik tarkibida bir nechta kommunikativ funksiyalarni yuzaga keltiradi. Shu jihatdan mazkur tadqiqot Wierzbicka konsepsiyasini overlap mexanizmi orqali rivojlantiradi.

5. Xulosa

Olib borilgan qiyosiy tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy xulosalarga kelindi:

1. Nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalar overlap hodisasi ingliz va o'zbek tillarida nafaqat semantik, pragmatik va kognitiv omillar, balki lingvomadaniy determinantlar ta'sirida ham shakllanadigan murakkab kommunikativ hodisa ekanligi aniqlandi. Overlapning yuzaga kelishi kommunikativ vaziyat bilan bir qatorda milliy madaniyat, qadriyatlar tizimi va ijtimoiy me'yorlar bilan ham bevosita bog'liq.

2. Ingliz va o'zbek tillaridagi overlap hodisasining lingvomadaniy mexanizmlari qiyosiy tahlil qilinib, ingliz tilida privacy, independence va personal space konseptlari, o'zbek tilida esa hurmat, odob, mehmondo'stlik, kattaga ehtirom va jamoaviylik konseptlari kommunikativ funksiyalar integratsiyasining asosiy madaniy determinantlari ekanligi asoslandi.

3. Tadqiqot davomida kommunikativ stereotiplar, etiketa formulalari, murojaat shakllari va madaniy kodlar overlap hodisasining shakllanishida mustaqil lingvomadaniy omillar sifatida ishtirok etishi aniqlandi. Mazkur birliklar nutqiy ma'noni kengaytirish bilan birga, bitta nutqiy birlik tarkibida bir nechta kommunikativ funksiyalarning birlashishiga xizmat qilishi ilmiy jihatdan ko'rsatildi.

4. Ingliz va o'zbek tillaridagi overlap hodisasi universallik va milliylikning o'zaro uyg'unlashuvi asosida namoyon bo'lishi isbotlandi. Har ikki tilda overlap umumiy kommunikativ maqsadlarga xizmat qilsa-da, uning yuzaga kelish mexanizmlari milliy madaniyat, kommunikativ qadriyatlar va ijtimoiy munosabatlar tizimiga ko'ra farqlanishi aniqlandi.

5. Tadqiqot natijalari asosida ishlab chiqilgan Lingvomadaniy Overlap Modeli (LCOM) overlap hodisasining shakllanishini izohlovchi yangi konseptual model sifatida taklif qilindi. Modelda kommunikativ vaziyat, madaniy konseptlar, milliy qadriyatlar, madaniy kodlar, kommunikativ stereotiplar, kommunikativ strategiyalar va madaniy interpretatsiyaning o'zaro uzviy bog'liqligi yagona lingvomadaniy tizim sifatida tavsiflandi.

6. Taklif etilgan LCOM modeli overlap hodisasining lingvomadaniy mexanizmlarini tizimli ravishda tavsiflash, ingliz va o'zbek tillaridagi kommunikativ farqlarni izohlash hamda madaniyatlararo muloqotda yuzaga keladigan interpretatsion tafovutlarning sabablarini aniqlash uchun nazariy-metodologik asos bo'lib xizmat qilishi asoslandi.

7. Tadqiqot natijalari qiyosiy tilshunoslik, lingvokulturologiya, pragmalingvistika va madaniyatlararo kommunikatsiya yo'nalishlarida overlap hodisasining nazariy tavsifini boyitadi hamda mazkur modeldan tarjimashunoslik, diskurs tahlili, xorijiy tillarni o'qitish va sun'iy intellektga asoslangan tabiiy tilni qayta ishlash tizimlarida foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Agar M. A. Language Shock: Understanding the Culture of Conversation. – New York: William Morrow, 1994. – 272 p.
2. Geertz C. The Interpretation of Cultures. – New York: Basic Books, 1973. – 470 p.
3. Hall E. T. Beyond Culture. – New York: Anchor Books, 1976. – 298 p.
4. Hofstede G. Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations. 2nd ed. – Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2001. – 596 p.
5. Hofstede G., Hofstede G. J., Minkov M. Cultures and Organizations: Software of the Mind. 3rd ed. – New York: McGraw-Hill, 2010. – 576 p.
6. Kramsch C. Language and Culture. – Oxford: Oxford University Press, 1998. – 134 p.
7. Scollon R., Scollon S. W. Intercultural Communication: A Discourse Approach. 3rd ed. – Oxford: Wiley-Blackwell, 2012. – 352 p.
8. Sharifian F. Cultural Linguistics. – Amsterdam: John Benjamins, 2017. – 189 p.
9. Sharifian F. (Ed.). The Routledge Handbook of Language and Culture. – London: Routledge, 2015. – 704 p.
10. Wierzbicka A. Understanding Cultures through Their Key Words. – New York: Oxford University Press, 1997. – 317 p.
11. Wierzbicka A. Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction. 2nd ed. – Berlin: Mouton de Gruyter, 2003. – 502 p.
12. Palmer G. B. Toward a Theory of Cultural Linguistics. – Austin: University of Texas Press, 1996. – 348 p.
13. Duranti A. Linguistic Anthropology. 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009. – 509 p.
14. Risager K. Language and Culture: Global Flows and Local Complexity. – Clevedon: Multilingual Matters, 2006. – 242 p.
15. Samovar L. A., Porter R. E., McDaniel E. R. Communication Between Cultures. 8th ed. – Boston: Wadsworth, 2015. – 432 p.

